

Vems landskap? – Ett antropologiskt perspektiv på landskapsuppfattning inom renskötseln

Anna Järpe

Department of Anthropology, Edward Wright Building, University of Aberdeen, Aberdeen, AB24 3QY, Scotland, UK (a.jarpe@abdn.ac.uk).

Sammandrag: I offentliga diskussioner om landskap och markanvändning baserar vi ofta våra värderingar av de naturliga omgivningarna på en industriellt orienterad uppfattning av marker och landskap, oavsett om diskussionen sker inom ett juridiskt eller ett populärt sammanhang. "Naturen" ses som en resurs att utnyttja eller bevara på olika sätt. Bakgrunden till min forskning är ett ifrågasättande av detta antagande: kan vi ta för givet att alla inblandade eller berörda delar dessa värderingar? I denna artikel kommer jag att betrakta renskötseln som födkrok från ett ekologiskt antropologiskt perspektiv och föreslå ett alternativ till vad vi kallar en vetenskaplig förståelse av vår omvärld. Jag framhåller att de relationer människor har till sina omgivningar, och de värderingar de tillskriver dem, är uppfattningar som skapas och påverkas av våra interaktioner med omvärlden, samt att dessa landskapsuppfattningar skiftar mellan olika grupper av människor. Markanvändning, landrättigheter, bruk av fiskevatten och vem som får jaga vad; det är inte bara en fråga om hur landskapet ska förvaltas, utan också om vems landskap vi förvaltar. Genom att hävda att renskötarnas landskap är en skiftande mosaik av varierande tillstånd som de måste förhålla sig till, snarare än en uppsättning fasta föremål som kan utnyttjas och kontrolleras av mänskliga intressen, vill jag visa hur antropologisk forskning kan ge en inblick i några av de olika betraktelseperspektiv och förståelsegrunder som behöver tas i beaktande när framtida lagar och direktiv ska formuleras. Åtminstone om vi vill kunna lösa framtida markanvändningskonflikter rättvist på ett sätt som också är hållbart i det långa loppet.

Whose landscape? – An anthropological perspective on landscape perception in reindeer tending

Abstract: When we talk publicly about landscape and land use, both in legal and in popular contexts, the evaluation of our natural environment is usually based on an industrial concept of land and landscape. "Nature" is seen as a resource to be used or managed in different ways. My research originates in a questioning of this assumption: can we take for granted that the same perceptions and evaluations are shared by all concerned parties? In this article, I will use an ecologic anthropological perspective to consider the livelihood of reindeer tending and suggest an alternative to what can be called a scientific understanding of the world. I maintain that the relations that people have with their environment, and the values that they ascribe to it, are perceptions that are shaped and affected in our interactions with the surrounding world, and that these perceptions vary between different groups of people. Land use, land rights, access to fishing waters, and who gets to hunt what; these are not only questions about how we should manage the landscape, but also about whose landscape we are managing. Arguing that the reindeer tenders' landscape is a shifting mosaic of varying conditions that they must relate to rather than an object to be used and controlled by human interests, I want to show how anthropological research can provide an insight into the different perspectives and modes of understanding that we need to consider in the formulation of future policies and laws. At least if we want to resolve land use conflicts in contested areas fairly and on a sustainable long-term basis.

Inledning

Det grundläggande föremålet för och syftet med antropologisk forskning är förståelse. I Stephen Hawkings "A Brief History of Time" (1988) skriver astronomen Carl Sagan att "Vi sköter våra dagliga liv fast vi nästan inte förstår någonting av världen" (1988:I, min översättning från engelska), och jag läser det som att han menar att de flesta människor har en väldigt vag uppfattning om de fysikaliska lagar och fenomen som finns i universum, men som antropolog finner jag hans ordval ganska intressant. Intressant, och lite olyckligt, eftersom antropologi huvudsakligen går ut på att studera hur människor förstår den värld de lever i.

Mitt arbete fokuserar på hur människor sysselsatta inom renskötseln förstår och utvecklar sina relationer till det omgivande landskapet. Mot en generell bakgrund av landrättighetsfrågor och mark-användningskonflikter i svenska Sapmi åkte jag till Västerbotten och gjorde ett års fältarbete tillsammans med renskötare från två samebyar under 2003. Jag hade turen att få anställning som renträngslärling, och kunde på så vis följa med i renskötselns aktiviteter under hela året och studera relationerna mellan renskötarna och landskapet; hur renskötare förstår sina omgivningar utifrån sina ganska speciella levnadsförutsättningar.

Renskötselns landskap är ständigt skiftande och föränderligt, vilket gör dess praktiska värde för renskötarna relativt till de förutsättningar som råder i varje enskild situation. Detta gör att den kunskap renskötaren har om landskapets alla komponenter och aspekter är essentiell, inte bara för framgångsrik renskötsel, utan också – och mer grundläggande – för att överleva. I denna artikel vill jag därför fokusera på hur ett holistiskt ekologiskt teoretiskt perspektiv kan appliceras på antropologisk forskning i praktiken, och diskutera vilka implikationer detta kan ha för hur vi förstår det landskap som renskötseln bedrivs i. Jag kommer att presentera några av de grundläggande idéerna inom ekologisk antropologi och illustrera deras tillämpning med exempel från mitt eget fältarbete, innan jag redogör för mina slutsatser och möjliga implikationer därav.

Mitt syfte är att visa dels hur landskapet kan se ut för renskötarna; vad det erbjuder och betyder för de människor som är beroende av renskötseln för sitt uppehälle, och dels vad som kan hända om dessa uppfattningar inte stämmer med de uppfattningar som innehas av andra grupper i samhället.

Ett ekologiskt perspektiv

Som jag sade i inledningen är antropologi en samhällsvetenskap som grundar sig på idén att alla vi människor bildar oss en förståelse av vår omvärld, och att vi anpassar oss till omvärlden i enlighet med den förståelse vi har. Det är genom denna förmåga som vi, den mänskliga arten, har överlevt genom tiderna.

När Sagan säger att de flesta av oss inte förstår världen uttrycker han själv en speciell form av förståelse och förväntar sig att läsaren ska dela den; en vetenskapligt orienterad förståelse där “att förstå” är synonymt med “att ha absolut kunskap om en objektiv sanning om hur den externa världen är beskaffad” - just den form av förståelse som är den huvudsakligen rådande i vårt så kallade västerländska industrisamhälle. Historiskt sett har antropologin också sina rötter i den uppfattningen att även om förståelseformerna kunde variera mellan olika folkgrupper så skulle det vara möjligt för den tränade antropologen att studera vilken kultur som helst – ju mer primitiv och “ovetenskaplig” desto bättre – för att sedan kunna “översätta” den till en vetenskapligt logisk beskrivning av en främmande kultur. Vi arbetar fortfarande mot den här bakgrunden – att forska och skriva avhandlingar är företeelser som i sig har vuxit fram ur den “västerländska kulturens” vetenskapliga tradition – men idag syftar antropologer oftare till att nå ett mått av insikt i andra former av förståelse, andra kunskapstraditioner, och försöka integrera dem med den förståelse vi själva kommer ifrån. En antropolog antar att det finns mer än ett sätt att förstå världen, och ju fler sätt vi kan förstå på desto djupare blir vår insikt.

På senare år har så antropologin tagit ytterligare ett steg bort ifrån de striktare aspekterna av vetenskaplig förståelse i och med att en så kallad ekologisk teori har vuxit sig allt starkare inom ämnet. Med rötter i fenomenologin utgår ekologisk antropologi ifrån att mänskliga idéer och företeelser bör betraktas som processer snarare än som objekt; som delar av ett större skeende, vilket i sin tur omfattar hela den livsvärld som omger oss. Den mest grundläggande idén inom ekologisk antropologi är att människor inte är separata agenter, skiljda från sina omgivningar, utan att vi alla är en integrerad del av vår värld och kontinuerligt både påverkar och påverkas av den. Därav följer att vi inte kan studera omvärlden utan att ta människan med i beräkningarna, och att vi inte kan studera mänskliga uppfattningar och aktiviteter utan att acceptera att vi är en del av den värld som omger oss.

Detta kan låta självklart, inte minst för en samhällsvetare, men det finns en begreppsmässig separation mellan människan och hennes omvärld som har levt kvar i uppdelningen mellan *mind* och *nature*.

Teorier har lags fram som tar upp problemet, men de föreslagna lösningarna har huvudsakligen gått ut på att länka ihop *mind* med *nature* via begrepp som “tolkning” eller “interaktion” (cf. Shore, 1996; Strauss & Quinn, 1997), men därigenom tenderar de fortfarande att markera en grundläggande separation mellan människa och omgivning. I sin bok *The Perception of the Environment*, diskuterar

Tim Ingold (2000) problemet från en annan vinkel; han förespråkar en ekologisk teori som helt frångår *mind/nature* terminologin.

Ingold påpekar att om vi accepterar att människor är en integrerad del av världen snarare än separata, externa, agenter, då måste vi också acceptera att "kultur" inte är något vi föds med eller ens in i. Det är inget färdigt paket av åsikter, kunskap, och värderingar som lämnas över från en generation till nästa, utan det är de färdigheter och den förståelse som vi själva utvecklar, både mentalt och fysiskt, på vår väg genom livet. Människor interagerar med sina omgivningar, *nature*, på fler sätt än genom sitt medvetande och sitt intellekt, *mind*, och forskning om mänskliga livsvärldar kan därför inte uteslutande fokusera på logik och kulturell bakgrund, utan måste omfatta hela det sammanhang inom vilket de berörda människorna uppfattar, växer, handlar, och utvecklas. För att kunna uppnå detta behöver vi forskning med ett holistiskt perspektiv som syftar till en förståelse för hela den livsvärld som den mänskliga organismen är en del av, tillsammans med alla de förutsättningar och processer som påverkar och leder hennes utveckling.

Renskötselns ekologi

Jag har velat applicera dessa idéer på min forskning inom renskötseln, som är en näringsgren som är mycket mer än bara ett jobb; det är en livsstil som ställer stora krav på flexibilitet och anpassningsförmåga bland utövarna. För att kunna sköta stora renhjordar som strövar fritt över vidsträckt landområden i ett hårt klimat krävs två saker: en omfattande kunskap om landskapet och dess egenskaper, inklusive väderförhållanden och de effekter vädret kan ha på både land och djur, och en flexibel inställning som medger snabba anpassningar efter skiftande förhållanden. Vår- och höstflyttarna till exempel är ett resultat av anpassningen till förändrade betesförutsättningar och -förhållanden, men även om de kan verka fastslagna och statiska i sin repetition så är det en alltför generaliserad bild. Varje flytt är en balansakt mellan olika inverkanse faktorer: renens ämnesomsättning, tillgång till rätt bete, och möjligheterna att bevaka och kontrollera hjorden.

2003 kom våren tidigt till Västerbotten, och den renskötarfamilj jag bodde hos samlade sina renar i förberedelse för flytt redan i slutet av mars. Medan de höll på med samlandet hände två saker samtidigt: uppe i fjällen, dit renarna skulle transporteras, blev vädret snabbt sämre och gjorde att flytten måste skjutas upp ytterligare någon tid, och i vinterlandet, där vi befann oss, började temperaturen skifta mellan töväder och frysgader så att marken täcktes med ett islager och gjorde betet dåligt och renarna rastlösa. Det hela löstes genom att renarna togs hela vägen in i gården där de skulle samlas inför flytten, och så hölls de där och utfodrades med hö och pellets medan vi väntade på att förhållandena skulle bli bättre uppe i fjällen. Hade betet fortfarande varit bra där vi var hade de nog nöjt sig med att hålla renarna samlade i närheten av gården medan vi väntade, men som det var blev det bättre för både renar och människor att stänga in hjorden och utfodra. Med våren runt hörnet hade renarna redan börjat kika västöver, och med dåligt bete var risken stor att de skulle bli alltför rastlösa. Genom att stänga in dem behöll man kontrollen samtidigt som man försäkrade sig om att renarna fick tillräckligt med mat. När snöovädret lade sig i fjällen en knapp vecka senare hade man lyckats vänta ut vädret utan alltför stora kostnader eller tidsförluster.

En man gav mig ett annat exempel på renskötselns relativitet när han berättade för mig om ett år när han och en kollega hade beslutat att behålla sina renar i ett område under ytterligare en tid på hösten för att betet var så bra, när de flesta andra började flytta sina hjordar österut, ner mot vinterbeteslandet. Kort efter att beslutet hade fattats drabbades området av plötsliga, hårda vinterstormar som helt förhindrade renskötarens kontakt med hjorden. När vädret så småningom lugnade ner sig och de åter kunde ta sig upp dit där de hade lämnat renarna hade stora delar av hjorden gått förlorad. För en renägare med en mindre hjord kan en sådan händelse vara ödesdiger, och till och med tvinga honom eller henne att helt sluta med renskötseln.

Ekologiskt sett leder dessa konstanta krav på flexibilitet och anpassning i renskötseln till en motsvarande relativ uppfattning av omvärlden bland renskötare. I termer av renens behov och renskötarens aktiviteter kan ett landområde vara antingen ovärderligt eller värdelöst beroende på rådande förhållanden. De dramatiska förändringar som kan äga rum i renskötselns landskap och dess egenskaper gör att det inte kan tillskrivas ett fast, konstant värde. Med alla sina levande eller variabla komponenter – renarna, rovdjuren, vädret, landskapet – är renskötselns landskap därför en dynamisk uppsättning förhållanden under vilka renskötare kan utföra sitt arbete, men bara om de korrekt kan bedöma orsak och verkan i varje given situation, om de är beredda att acceptera och anpassa sig till plötsliga förändringar i rådande förhållanden, och om de har den erfarenhet som krävs för att kunna

skilja en risk som är värd att ta från en risk som är alltför stor. Den skillnaden kan bokstavligen talat vara skillnaden mellan liv och död.

Landskapsuppfattningar i konflikt

Utifrån detta kan vi se att renskötselns förhållanden i första hand bestäms av faktorer som i huvudsak står utanför mänsklig kontroll – vädret, renens behov och beteende – och att landskapets egenskaper och värden helt beror på dessa varierande fenomen. På grund av detta kan renskötarna sällan eller aldrig betrakta landskapet som absolut eller förutsägbart, och de måste anpassa sig själva, sina liv och sina aktiviteter, efter rådande omständigheter. Tack vare att de lever i ett hårt klimat och ofta har små marginaler att arbeta med kommer deras beslut att bli än viktigare eftersom ett dåligt beslut lätt får hårda och långtgående effekter.

Utöver detta är renskötseln idag en integrerad del av ett större samhälle, och de måste dessutom följa de politiska, juridiska och ekonomiska system som råder där. Dessa system är huvudsakligen baserade på den vetenskapligt eller industriellt orienterade förståelse av omvärlden som jag nämnde tidigare, där landskapet vanligen betraktas som en resurs, ett konkret objekt som kan och bör kontrolleras, utnyttjas eller bevaras, av människan efter behov. Denna attityd medger långsiktig planering och fasta beslut, något som inte riktigt är kompatibelt med renskötselns landskapsuppfattning; landskapet och naturen ses som något som kan kvantifieras och kategoriseras på ett sätt som helt enkelt inte är relevant inom renskötseln – åtminstone inte ekologiskt sett – och beslut fattade på sådana grunder kan få svårt att få genomslagskraft bland renskötare. Ett industriellt orienterat resurs-tänkande tillåter ett absolut beslutsfattande, medan renskötselns relativa landskapsuppfattning föreskriver flexibilitet och anpassningsförmåga för överlevnad.

Dessa insikter leder oss fram till ett par viktiga frågor: om olika folkgrupper har olika förståelser av och attityder gentemot landskapet och hur man bäst förhåller sig till det, hur kan vi författa lagar och fördela rättigheter på ett sätt som behandlar alla inblandade på ett rättvist sätt? Om bara en form av förståelse tas med i beräkningarna och får utgöra grunden för all hantering riskerar man att döma de näringsgrenar och/eller livsstilar som baseras på en annan form av förståelse till undergång. Renskötseln, som ett exempel, kan inte drivas uteslutande som ett industriellt företag, och därför kan den inte heller helt vila på en industriellt orienterad uppfattning av omvärlden. Finns det då något sätt att ge utrymme för olika förståelsegrunder inom ett industriellt orienterat ramverk?

Renskötarna har länge fått anpassa sig själva och sina aktiviteter till industrisamhällets rådande uppfattningar och idéer; kanske är det nu dags för industrisamhället – och de vetenskaper som industrisamhället så ofta lutar sig på – att börja uppmärksamma landskapet och verkligheten så som de förstås av renskötarna också.

Referenser

- Ingold, T. 2000. *The Perception of the Environment - Essays on livelihood, dwelling and skill*. Routledge, London.
- Sagan, C. 1988. "Introduction" i Hawking, S.W. *A Brief History of Time: From the Big Bang to Black Holes*. Bantam Books (Transworld Publishers Ltd), London.
- Shore, B. 1996. *Culture in Mind; Cognition, Culture, and the Problem of Meaning*. Oxford University Press, Oxford.
- Strauss, C. & Quinn, N. 1997. *A Cognitive Theory of Cultural Meaning*. Cambridge University Press, Cambridge.